

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кримський С.* Під сигнатурою Софії. – К., 2008.
2. *Кримський С.* Ранкові роздуми. – К., 2009.
3. *Кримський С.* “Третя правда” буття (Запити сучасної духовності)// *Сучасність*. – 1998. – № 4.

Отримано 24 червня 2011 р.

м. Київ

Ярослав Голобородько

УДК 821.161.2-1.09

“ДУХОВНІ АВТОБАНИ” ІВАНА ДЗЮБИ

Аналітична обсервація такої складно динамічної особистості, як Іван Дзюба, може бути продуктивною передусім у тому випадку, якщо вичленувати й послуговуватися науково-мисленневими канонами, які актуалізував і сповідує він сам. Із-поміж них насамперед варто виокремити ретельне опрацювання максимально доступного контингенту інформації, що стосується обраної проблематики, аспектичних ракурсів, персоналій. Це уможливить граничне наближення до розуміння гостро напруженого розвою цього літературознавця, культуролога й мислителя і створить передумови для фундаментальних підходів у інтерпретації його полівекторної діяльності.

У цьому “бліц-есеї” зроблено спробу конституювати низку основних властивостей і величин, притаманних інтелектуальній натурі та свідомісній органіці І. Дзюби. Це пошук своєрідних “духовних автобанів”, через які можна дістатися до серцевинних імпульсів та концентрів його творчості.

Усе чуттєве й мисляче єство І. Дзюби ультраінтегроване в соціум та різноманітні соціумні претексти й надтексти, а якщо формулювати масштабніше – у панорамне розгортання багатолокотої та багатоявленої дійсності. Його цікавить історико-культурна епоха, до того ж як виокремлена сама по собі, так і взята у приховано-внутрішніх і зовнішньо-очевидних зв'язках з іншими епохами. Звідси його літературознавчий та культурологічний інтерес до Середньовіччя й Нового часу, до Просвітництва й Новітньої доби, звідси в його працях докладно-широка прописаність історичного тла, поданого у знакових фактах, реаліях, процесах.

Його бентежить ретранслявання й вираження свого часу, основоположних часо-життєвих категорій найцікавішими мислителями різних періодів. Звідси – студіювання Августина Блаженного й Канта, Джамбаттисти Віко й Вольфганга Крауса, Григорія Сковороди і Джона Раскіна. Його приваблює проблема зміни епох, точніше – виявлення логіки таких змін, що оприявнюється в тенденціях і явищах, які емблематизують ці переміни і трансформації. У цьому витокі його есеїв, виступів, доповідей публіцистичного ґатунку, що зосереджені на стратегічно вагомій проблемі “пошуків Україною нової ідентичності” в умовах ХХ – ХХІ століть. Його хвилюють усі файли життя, усі портали реальності – від минулих до майбутніх, від філософських до інтимно-особистісних, від психологічних до цивілізацієтворчих, його притягує абсолютно все, що лише може уточнити, доповнити, поглибити уявлення про драматично організовану сув'язь дійсності.

Саме цією соціумною панінтегрованістю, врешті, і зумовлений “Інтернаціоналізм чи русифікація?” (1968), буквально проіннятий соціологічним фактажем і цитацією, апелюванням до соціокультурних реалій, нонконформістською риторикою. У цьому тексті доволі репрезентативно втілилося соціомислення

І. Дзюби періоду його дисидентства, рельєфними ознаками якого (соціомислення) були емоційно загострене порушення дразливих проблем, застосування прийомів і техніки полемічно-риторичного письма, коли автор-наратор не так чекає відповіді опонента, як намагається своїм азартом, дібраним матеріалом “декласувати” протилежну сторону, дискутування з уявним опонентом, що апріорі не може, та й не спроможний сприйняти запропоновані факти й аргументи, демонстрація багатющого публіцистичного мелосу – іронії, сарказму, філіппік, патетичних, знущальних та викривальних інтонацій. В есеї сконцентовано реалізувався дар Дзюби як письменника-полеміста, що азартно “вкладається” у слово, послуговується реченням, фразою як вправний фехтувальник шпагою чи рапірою, уміє одне й те ж саме питання розглянути з різних критичних або нищівних ракурсів.

“Інтернаціоналізм чи русифікація?”, ущільнений буянням соціоконкретики й добре відпрацьований у літературно-вербальному сенсі, був підготовлений численними попередніми публікаціями І. Дзюби, що відбувалися впродовж 1950-х – 1960-х рр. на сторінках “Вітчизни”, “Дніпра”, “Радянського літературознавства”, “Прапора”, “Літературної газети” й містили виразні соціокритичні струмені. У цих статтях він прагнув співвіднести текст (літературний матеріал) із психологічною та матеріальною дійсністю й нерідко обґрунтовано виявляв художню непереконливість, образно-естетичну “недостатність” тексту порівняно з цією самою дійсністю.

Варто лише звернутись до його гострозорих статей 1961 р., видрукованих у “Літературній газеті”. У студії “Як у нас пишуть” від 12 грудня, що, до речі, має підзаголовком прикметне жанрово-тональне означення “Нотатки майже фейлетонні, а також серйозні”, він піддав багаторакурсній критиці повість Павла Автомонова “Щастя дається нелегко”. У рефлексіях критик зацентрував увагу на безнадійній тривіальності “художніх” реалій, що нав’язливо імітують причетність цього тексту до літератури, супроводжуючи свої спостереження характерними риторичними питаннями й не менш риторичними (тут у сенсі – красномовними) судженнями: “Невже можна всерйоз отаке, як у П.Автомонова, писати? Мабуть, я тут “недовтямив” чогось. Треба випити склянку холодної води, заспокоїтися і читати все спочатку. Почав знову. І знову до болю настійна думка: та не може такого бути, щоб це все всерйоз писалось”.

У статті “Як у нас пишуть” від 15 грудня І. Дзюба в тій самій влучно-іронічно-дошкульній стилістиці здійснив докладний розгляд повісті Євмена Доломана “Де пахнуть чебреці”, розвинувши лейтмотивну думку про те, що “чимало сторінок її написано з таким сентиментальним придином, що видаються пародією на літературу початку минулого століття”. А якою аналітичністю й водночас тактовністю позначений критичний есеї “Від молитов до дум...”, опублікований у тому ж часописі 23 травня, де запропоновано контрапологетичний погляд на Андрія Малишка та його “свіжогарячу” збірку “Віщий голос”, у якій тодішній “поет-канон” оприявнив звернення до постаті й поезії Тараса Шевченка. Провідна макротеза І. Дзюби пролунала концентровано, конденсовано й без двозначної (або полізначної) компромісності: Малишко не вельми наблизився до внутрішнього, органічного розуміння й поетичного вираження Шевченка та Шевченкового слова (переважає “кучерява загальщина”, “слово гучне, але малосильне”, чимало “велемовності й суєслів’я”), позаяк справжнє надзавдання збірки містилося в інших, не декларованих цілях: “Складається враження, що він (А.Малишко. – Я.Г.) часом так сам себе зачаровує своїм умінням говорити красиво й розгонисто, без кінця й краю, що геть зовсім забуває про мисль і збивається на чистісіньку банальність...”.

Уміння відчувати найтонші нюанси художньої нарації, текстових особливостей, вдивлятися і вдумуватися в соціожиттєві процеси, співвідносити вербальне (те, що в тій чи тій формі проголошується, маніфестується) і реальне (об'єктивно або фізично суще), оформлювати концептуальний, ба навіть мегаконцептуальний підхід до обсервованих проблем – усе це нуртувало в розтривоженій свідомості І. Дзюби практично од початків його літературно-критичної та культурологічної діяльності. Тому його гіперінтегрованість у соціумний інтер'єр утілилася також у студіях “Майбутнє нової Східної Європи” (1990), “Україна перед Сфінксом майбутнього” (2001), “Пастка. Тридцять років зі Сталіним. П'ятдесят років без Сталіна” (2003), “Глобалізація і майбутнє культури” (2006), у яких він, послуговуючись цілком актуальним історико-культурним фактажем, укотре виступив як соціоаналітик й експерт, що розмірковує над проблемами, які мають онтологічне й цивілізаційне значення в синтагмі “Україна – Європа – світ”.

Іван Дзюба живе узагальненими, глобальними категоріями. Це один із тих “духовних автобанів”, що сполучає його безперервно пульсуючу свідомість із різними сферами мислення. І передусім – з естетикою. У своїх літературно-критичних, літературознавчих і мистецтвознавчих статтях він насамперед розглядає аспекти макропоетики (себто основоположні естетичні інституції, узяті у складно організованій цілості). Власне, саме вони для нього пріоритетні. Категорії історичної та духовної долі митця, проблеми формування художньої свідомості індивідуальності й доби, роль етапних і культових творів для культурного самовизначення й саморозвою нації, акумулювання вічних цінностей та істинних начал у просторі й поза простором слова, виявлення іманентних та екстралітературних чинників розвитку літератури й мистецтва, взаємозв'язок філософської та естетичної думки з його відбиттям-фіксацією-креативною трансформацією в конкретних текстах і письменницьких особистостях – ось неповний сегмент тих зорових інсталяцій, які запропонував і продовжує пропонувати І. Дзюба – літературознавець і мистецтвознавець.

У письменницькій особистості він завжди акцентує увагу на її видимих і невидимих гранях зв'язку зі своїм часом. Проте це не означає, що Дзюба в такий спосіб замикає письменника на своєму часі. Через віднайдення й вербалізацію такого сонму зв'язків він проявляє, як це раніше ставалося з негативами фотографій, поліфонічне, а по-найсучаснішому – 3D~4D~5D – звучання літературної персоналії, що, власне, і зумовлює можливість її “виходу” за кордони свого історико-детермінованого часу, дозволяє глибоко вдивитися в перспективи або реальність її взаємин із надчассям. Саме такою проникливо-широкою категоріальною оптикою позначено праці “Володимир Свідзинський” (1968, 1987), “Садріддін Айні” (1987), “У всякого своя доля” (1989), “Світовий контекст естетики Довженка” (1998), “Місце Миколи Лисенка в українській культурі” (2002), “Тарас Шевченко” (2005), “Микола Хвильовий: “азіатський ренесанс” і “психологічна Європа” (2005), у яких, з одного боку, подано живу діораму конкретики, що стосується контексту епохи і творчості митців, а з другого – простежено процес складний, із різноманітними психоментальними й суто текстовими колізіями, постання і кристалізації їхніх засадничих художньо-естетичних величин.

І. Дзюба тримається тієї аксіологічної традиції, що література, мистецтво передбачають осягнення важливих соціозначущих проблем, у яких зосереджено сутнісні знаки людського розвитку, духу. Він, безперечно, належить до “семантичних” естетиків. Сміслові аспекти творчості письменників, малярів, музикантів, кінематографістів перебувають у фокусі його мисленнєвих зосереджень. Аналізуючи їх, Дзюба співвідносить ці аспекти із панорамною мозаїкою часу й рухом художньої свідомості митця. Аспекти художньоформального ґатунку розглядаються переважно або в контексті

концептуального спрямування творів, або кризь призматику виявлення суто естетичних канонів нарації, або під кутом зору загального звучання і сприйняття текстів.

Науковий ноєсис І. Дзюби завжди поєднує фундаментальний фактологічний рівень та узагальнене рефлексування. Його праці густо оздоблені дивовижною органікою, ба навіть злиттям конкретного факту й масштабного розширення думки. На ґрунті його текстури рясно проростають літературознавчі й мистецтвознавчі філософєми, що, з одного боку, мають підсумковий характер, а з другого – слугують запрошенням до подальших рефлексій. У студії “Про сучасність – по-сучасному” (1987) розгляд прози Павла Загребельного, Володимира Дрозда, Юрія Щербака, Григорія Штона, Василя Шкляра та інших супроводжується такими естетичними інсталяціями: “Великі письменники цілі романи пишуть задля того, щоб докопатися до справжнього ества людини...”; “Художник – це той, у кого слово говорить більше, ніж означає”; “Авжеж, життя незмірно багатше за літературу. Та звідси зовсім не випливає <...>, що чим більше життя, тим менше літератури у письменницькій відповіді на запит життя (або: що менше літератури, то більше життя). Саме навпаки: що більше життя, то більше літератури”. У цих естетичних філософємах не лише втілюється стабільний теоретико-літературний тонус, темпоритм ученого, а простежується значно складніший, напруженіший вид узагальнювальної роботи – постійне розкодовування тих прихованих месиджів, що їх своєю текстодіяльністю надсилають митці. Для І. Дзюби текст (тут – у найширшому значенні цього слова, себто не лише літературний) є палімпсестом, що потребує таких екзегетів, які зможуть виявити найбагатше звучання та найфонічнішу взаємодію його смислових пластів.

Аспекти мікропоетики (під нею розуміється весь комплекс суто поетикальних прийомів, особливостей, одне слово – увесь конкретний поетикальний інструментарій), у Дзюбиних працях знаходять не так локальне, як парціальне втілення. До питань і складників мікропоетики він фрагментарно й ситуативно звертається в літературно-критичних розвідках, літературознавчих статтях, проте найбільш повновиявлено вони постають у монографічних працях, таких як “Тарас Шевченко”, де отримують послідовну й системну розробку. І все ж мікропоетикальний вимір не стає надзавданням наукового мислення І. Дзюби, позаяк розглядається в незмінних зв'язках із макровеличинами і до певної міри – у їхньому контексті, що, до речі, цілком закономірно, коли врахувати його практику “семантичного” літературознавства.

Іван Дзюба передовсім постає як “мисляча людина для всіх”. Зовнішньоспрямований, інакше кажучи – духовно-соціовекторний ефект його різнохарактерних праць очевидний. Проте варто виокремити і його глибоко особистісну іпостась, ту, що начебто непомітно роззосереджена, але відчутно присутня в його статтях і книжках. Це людина із тонкою душевною організацією, яка чутливо сприймала ті картини життя, що траплялися на віку. І, думаю, ця тонкість, надзвичайна співчутливість через вербально-емоційну форму знаходила своє оприявлення майже в усьому, що він створив, – від літературознавчих до екстремистецьких форм. Надзвичайно інформативними в цьому сенсі є автобіографічні вкраплення, сторінки його праць. В автобіографічних епізодах, колізіях відкриваються внутрішні зрізи, суперечності його життя.

Особливо цікаві під цим кутом зору мемуарні нариси (хоча їх можна кваліфікувати і як мемуарні портрети) “Чаклун-характерник українського слова” (1998), де відтворено образ Миколи Лукаша; “Смуток правди в Григорових очах” (1988) – розповідь про те, яким знав Григора Тютюнника; “Він іще повернеться

в Україну” (1994), де виклав свої спогади про Сергія Параджанова; “Душа, розпластана на пласі” (1990), у якому “змалював” дух Івана Світличного. У цих творах – інша інтонація. Зовсім інший стиль мовлення – довірливий, сердечний, душевноцентричний. Це не лише розповідь про тих, кого він любить і пам’ятає, це відверта розповідь і про себе, про свої перипетії, сум’яття, коливання. Тут І. Дзюба вдається й до гострих самооцінок, і до драматичних зізнань, і до реставрації найскладніших моментів свого життя.

Серед цих портретних нарисів виокремлюю один – “Не сдавшийся лжи” (1990), у якому він чесно і “прозоро” розповів про те, як у нього склалася і згасла дружба з Віктором Некрасовим – людиною й письменником, стосунками з яким він дуже дорожив. Дзюба-мемуарист виклав приватний погляд на В.Некрасова й передав чимало його приватних властивостей – поведінку, особливості натури, реагування на соціум. Цей нарис пройнятий такою щемною, проникливою інтонацією, протканий такими виразними психологічними струменями, що сприймається як психологічна новела, написана на автобіографічному матеріалі. Можливо, цими автобіографічно-нарисовими формами І. Дзюба сказав про себе не менше, ніж континентами власних наукових праць.

“Духовні автобани” Івана Дзюби склалися так, що про це можна написати не один науковий чи традиційний роман. Якщо ж урахувати, що література, художня творчість для нього завжди була й залишається сконцентрованим вираженням реального життя, то можна сказати, що справжній роман для Дзюби – це той, який ніколи не завершується.

Отримано 16 червня 2011 р.

м. Херсон

ЛТ

16 червня ц. р. у Національному університеті “Києво-Могилянська академія” відбулась презентація нової книжки Героя України (2001), лауреата Державної премії України ім. Т.Г. Шевченка (1991), Міністра культури України (1992 – 1994) Івана Михайловича Дзюби – “Нагнітання мороку: від чорносотенців початку ХХ ст. до українофобів початку століття ХХІ” (К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 503 с.) – вів д.ф.н., професор *Володимир Моренець*.

Ювіляра вітали д.ф.н., заступник директора Інституту соціології НАНУ *Євген Головаха*, *Юрій Щербак* – письменник, політик, *Володимир Панченко* – д. ф. н., керівник проекту “Літакцент”; *Андрій Портнов* – історик, ред. часопису “Україна модерна”; *Ігор Лосєв* – к.ф.н., політолог; *Євген Сверстюк* – громадський діяч, редактор газ. “Наша віра”; *Мирослав Попович* – д. філос. н., професор, директор Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; професор кафедри української літератури Українського наукового інституту Гарвардського університету, головний редактор часопису “Критика” *Ригорій Грабович*. Коротко зачитано виступ д. іст. н. *Юрія Шаповала*.

І. Дзюба висловив подяку Фондації імені Івана Багряного й особисто Олексію Коновалу за фінансову допомогу у виданні цієї книжки.

Присутні, які підходили по автограф, щиро вітали ювіляра.

С. С., В. Л.